

**DIRCK
VAN DELEN**
EEN
ZEEUWSE
MEESTER
UIT DE
GOUDEN
EEUW

BERNARD M. VERMET

INHOUD

Inleiding	4
Dirck van Delens leven	8
De weg naar Arnemuiden	8
Status	9
Verdere persoonlijk leven	16
Maatschappelijke carrière	18
Kerkelijke functies	20
Conflicten	20
Van Delens boedelinventaris	22
Schilderijen	22
Atelier	22
Prenten en tekeningen	23
Boeken	23
Muziek	25

Dirck van Delens oeuvre	27
De late jaren 1620	27
Dirck van Delen en Dirck Hals	46
De zevendelige kamerbeschildering	50
De vroege jaren 1630	56
Tirannie van Alva en Beeldenstorm	62
Johan Huyssen van Kattendijke, Hendrick van Steenwijck en de Engelse connecties	64
Midden jaren 1630	69
De late jaren 1630 en vroege jaren 1640	76
Abraham Bosse	76
De laatste decennia	83
Noten	93
Illustratieverantwoording	95
Colofon	96

INLEIDING

De architectuurschilderkunst is een van de zelfstandige genres die zich aan het einde van de zestiende eeuw in de Nederlanden ontwikkelden. Het bleef een relatief klein genre, niet in de laatste plaats omdat het arbeidsintensief was. Kwalitatief goede architectuurschilderijen waren relatief kostbaar.

Er waren ook niet zo veel architectuurschilders, in een stad als Leiden zelfs geen enkele.

Doordat 'realisme' lang een kernbegrip was in de beschrijving en waardering van de Nederlandse schilderkunst hebben schilders als Bartholomeus van Bassen en Dirck van Delen het met hun fantasiearchitectuur in aandacht altijd moeten afleggen tegen de schilders van bestaande kerkinterieurs: Pieter Saenredam (afb. 1) en, vanaf 1650, de schilders van het zogenaamde Delftse kerkinterieur: Gerard Houckgeest (afb. 2), Emanuel de Witte, Hendrick van Vliet en hun navolgers.

Lang is de fantasiearchitectuur dan ook als ouderwets afgeschilderd. Nu wil ik bepaald niets afdoen aan het ongeëvenaarde genie van Saenredam en het unieke karakter van hetgeen er in Delft rond 1650 gebeurde, maar toch is dat beeld niet terecht en het werd ook

in de tijd zelf niet zo ervaren. Het Delftse kerkinterieur is eigenlijk maar een vrij kort leven beschoren geweest. De eerste generatie schilders ervan was meteen ook de laatste. Daniël de Blicck bijvoorbeeld, leerling van Van Delen, experimenteerde er een aantal jaren mee, maar keerde daarna gewoon weer terug naar fantasiearchitectuur in de traditie van zijn oude meester. Van Delens eigen ontwikkeling stond aan de basis van de latere Antwerpse architectuurschilderkunst – te beginnen met zijn leerling Wilhelm Schubert van Ehrenberg – en zou doorwerken tot diep in de achttiende eeuw. In de literatuur neemt Van Delen een bescheiden plaats in. Zoals gezegd is bijna alle aandacht naar Saenredam en de Delftse schilders gegaan. Specifiek op de architectuurschilderkunst gerichte literatuur was heel lang vrijwel volledig afwezig. Men moest het stellen met welgeteld één overzichtswerk: Hans Jantzens *Das Niederländische Architekturbild* uit 1910. Anders dan in de algemene kunsthistorische literatuur kregen alle architectuurschilders van Jantzen gelijke aandacht. Het boek was briljant en is nog steeds goed leesbaar en zeer accuraat in observaties van ontwikkelingen

1. PIETER SAENREDAM, *INTERIEUR SINT-ODULPHUSKERK ASSENDELFT*, 1649. AMSTERDAM, RIJKSMUSEUM

2. GERARD HOUCKGEEST, *INTERIEUR NIEUWE KERK DELFT*, 1650. DEN HAAG, MAURITSHUIS

in de uitbeelding van architectuur en vooral ruimte. In 1979 werd het nog eens onveranderd heruitgegeven, al was het ook toen al zwaar verouderd door de groei aan voorhanden zijnd beeld- en archiefmateriaal.

De tentoonstelling *Perspectieven: Saenredam en de architectuurschilders van de 17de eeuw* (Rotterdam, Museum Boijmans van Beuningen, 1991) was en is de enige overzichtstentoonstelling van het gehele genre tot op heden en leunde nog zwaar op het voorbeeld van Jantzen. Maar Walter Liedtke introduceerde er de term 'hofstijl' voor het werk van Van Bassen en Van Delen, werk dat met name bestemd was voor een gesofisticeerde, intellectuele, meest Haagse elite. Daarmee doorbrak hij de trend hun werk als marginaal of ouderwets te beschouwen.¹ Over Van Delen zelf is één grote studie verschenen: een (in het verleden) als fotokopie te bestellen dissertatie uit 1976 van Timothy Trent Blade (University of Minnesota).² Zijn grootste verdienste was de oeuvrecatalogus van 156 werken, ondanks de nodige foute

Dirck van Delens leven

DE WEG NAAR ARNEMUIDEN

Dirck Christiaensz. van Delen werd geboren in Heusden in 1604 of 1605. Zijn ouders staan er vermeld in het Nederduits gereformeerde trouwregister van 1604 als 'Corstiaen Dircksse uut Den Haghe jong gesell' en 'Cornelia Jansdochter van Heusden'. Afgaande op de

spaarzaam vermelde dagen en maanden in het register, lijkt het huwelijk rond september te zijn gesloten. Als Cornelia dan niet al hoogzwanger was, zal Dirck in 1605 zijn geboren en als de vermelding op Dircks memorietafel (afb. 20) klopt, moet dat voor 16 mei zijn geweest. Op 21 mei 1607 wordt Christiaen Dircssen 'uuijt

sGravenhage' poorter van Breda. Borg voor hem bij die gelegenheid staat Niclaes Janssen van Heusden 'swertvaeger' (= wapensmid). Breda is ook de plaats die Dircks jongere broers Adriaen en Hendrick als geboorteplaats opgeven (hun doopaktes zelf zijn niet bewaard). Op 25 maart 1623 wordt nog een kind van Corstiaen Diricx in Breda begraven. Dirck en zijn familie moeten de stad hebben verlaten voor 26 augustus 1624, toen Spinola het beleg om Breda sloeg, of na 5 juni 1625, toen de stad viel. In dat laatste geval had Dirck minder dan drie maanden om zijn vrouw te leren kennen en te huwen.

Dirck vinden we terug in Arnemuiden, waar hij op 23 augustus 1625 als Dirck Christiaenssen, jongeman van Heusden en wonende te Middelburg, in ondertrouw gaat met Maijken van der Gracht, jongedochter van Arnemuiden (en meestal vermeld als Maria van der Gracht). Getuigen van de bruidegom zijn diens moeder Neeltken Jans en ene Jacob Wijnant (waarschijnlijk de schilder Jacob Wynants).

Het huwelijk zelf werd op 1 september te Gapinge voltrokken.

Vanaf dan zal Dirck de familienaam Van Delen gebruiken: op 28 september 1625 doet Dieric van Deelen belijdenis in de kerk van

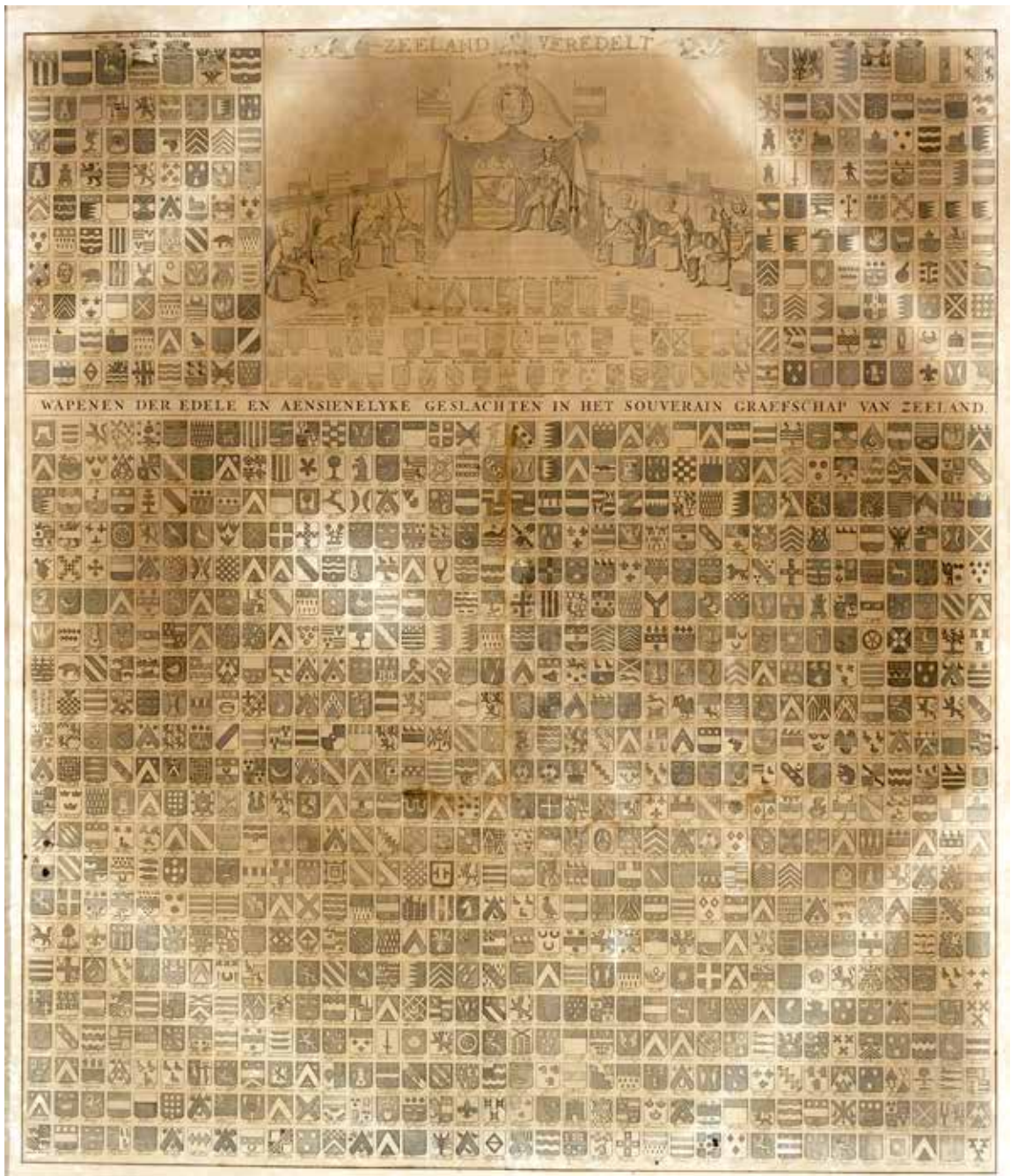
Arnemuiden en op 12 augustus 1626 vindt daar de doop plaats van 'Pieter van Delen, zoon van Dirrick van Delen en Maria van der Gracht'. Getuigen zijn Anthoni de Huberti, Jacob Verhaegen en Maria's zuster en moeder Susanna en Mayken van der Gracht.

STATUS

In april 1628 wordt Dirck voor het eerst gekozen tot burgemeester van Arnemuiden, zoals te doen gebruikelijk voor twee jaar: het eerste jaar als jongste, het tweede jaar als oudste van de twee residerende burgemeesters. Het is de eerste van een schier eindeloze reeks aan bestuurlijke functies, functies die in de loop van de jaren 1640 zelfs de overhand lijken te nemen over zijn activiteiten als schilder. Arnemuiden was een zogenaamde kleinstad; dat wil zeggen dat het wel stadsrechten had, maar geen zitting in de Staten van Zeeland (afb. 7). Die stadsrechten had het verkregen in 1574, als dank voor het kiezen van de zijde van

7. DANIËL VAN DEN QUEBORN, *GEZICHT OP ARNEMUIDEN ANNO 1550*, CA. 1590 (IN DE CIRKEL HET TOLHUIS). GEMEENTE MIDDELBURG, COLLECTIE MUSEUM ARNEMUIDEN

8. WAPENS VAN AAN DIRCK VAN DELEN GERELATEERDE FAMILIES OP DE 'WAPENKAART VAN AANZIENLIJKE ZEEUWSE FAMILIES' UIT M. SMALLEGANGES *CRONYK VAN ZEELAND*, 1700

de Opstand twee jaar daarvoor. Voor die keuze was een zware tol betaald: op 8 mei 1572 werd Arnemuiden door de Spanjaarden ingenomen, verwoest en geplunderd, waarbij zo'n vierhonderd bewoners en geuzen waren omgekomen. De bloei van voor die tijd, als belangrijke handelshaven en centrum van de zoutnering, leek voor korte tijd terug te keren. Maar door de val van Antwerpen in 1585 en vooral door verzanding van de rede had Arnemuiden reeds veel van haar oude glorie verloren toen Van Delen er als burgemeester aantrad. Toch blijft het opmerkelijk dat Van Delen er, nog geen drie jaar na zijn vestiging en amper 23 jaar oud, al tot het hoogste bestuurlijke ambt werd geroepen. Wat zegt ons dit over Van Delens afkomst? Dircks ouders bedienden zich slechts van een patroniem. Eerst Dirck zal de familienaam Van Delen gaan gebruiken. Daarbij voert hij het familiewapen van het Gelderse adellijke geslacht Van Delen: twee ramskoppen op een rode balk in een zilveren veld. Zo komt zijn wapen voor op de wapenkaart van Smallegange [afb. 8].⁴ Nu moest Van Delen als magistraat een familiewapen hebben en het was niet ongebruikelijk om dat te 'lenen' van een andere, belangrijker familie met dezelfde naam. Maar het verklaart niet waarom hij de naam Van Delen koos. Wellicht dat het volgende daartoe een aanwijzing geeft.

In of kort na 1630 vervaardigde Van Delen een zevendelige kamerbeschildering met daarop de belangrijkste Nassaus en de aan hen gelieerde Winterkoning [zie p. 50]. Een relatieve buitenstaander onder de geportretteerden is Floris II van Pallandt, de graaf van Culemborg. In 1966 suggereerde Staring daarom dat de opdracht voor de serie mogelijk was uitgegaan van Floris of van diens landdrost Johan van Plettenberg. Dat bracht mij ooit op het spoor van Johans vader: Willem van Plettenberg (ca. 1540 - 1610/11), kapitein van een in 1604 te Heusden gelegerd regiment en gehuwd met Jacomina van De(e)len, die waarschijnlijk wél tot het Gelderse adellijke geslacht behoorde en die in 1614 nog als weduwe te Gorinchem woonde.⁵ Kan het zijn dat Dircks vader tot hun

9. 'HOPMAN JACOB SIMONZ. DE RIJK GERED VAN HET SCHAVOT', DETAIL UIT *PRENTEN-MAGAZIJN VOOR DE JEUGD* NR. 151, 1850

beider entourage behoorde? Dat was dan niet als gewoon soldaat, want in dat geval zou dat bij diens huwelijk vermeld zijn geweest. Maar dat hij van Heusden naar Breda trok en dat een wapensmid daar borg voor hem stond lijkt toch op een militaire achtergrond te wijzen. Een andere optie – dat Corstiaen, net als zijn drie zonen Dirck [schilder], Adriaen [schrijnwerker] en Hendrick [zilversmid], een artistieke achtergrond had – lijkt mij minder aannemelijk. Blijft Dircks eigen achtergrond vaag, die van zijn schoonfamilie is des te helderder. Dircks schoonvader, Pieter Aelbrechtsz. van der Gracht (Amsterdam 1560 - 1612 Arnemuiden), was een koopman/handelaar uit Amsterdam die baljuw van Arnemuiden werd. Pieter en diens broer C(o)rijn waren meegekomen met hun vader Aelbrecht Pietersz. van der Gracht (overl. Arnemuiden 1591) die er op 14 januari 1582 het huis De Gouden Hand kocht. Aelbrecht figureert in de schepenakten van die jaren als reder van het schip De Roose, maar wordt

10. DIRCK VAN DELEN, *KERKINTERIEUR MET TOMBE MET DE FAMILIEWAPENS VAN DER GRACHT EN SPIERING (VAN AALBURG)*, 1628. GENÈVE, MUSÉE D'ART ET D'HISTOIRE

vooral herinnerd door zijn rol als watergeus in de Slag bij Reimerswaal (29 januari 1574). P.C. Hooft schrijft hierover in zijn *Nederlandsche Historien*, negende boek, pagina 347:

‘Onder de Zeeusche vloot vond zich zee-ker Amsterdammer, Albert van der Graft genaamt, met een vlieboot tot eighen kosten gewaapent, uit enkel opzet om yemandt by den hals te bekoomen, daar hy zynen neef den Ammiraal en Hopman de Ryk teeghen lossen moghte. En hy kreegh verscheide Spaanschen in zyn geweldt: de welke, gevraagd oft zy de vryheit van den Ammiraal van Kampveer konden te weeghe brengen, ende daar geenen moedt toe hebbende, oover boordt, oft doot gesmeeten werden; tot dat'er een quam die zoo veel wist, dat hy 't toezeide. Deez' hiet Antonis Gournet; ende in bewaarnis gestelt, werd'er een ruimen tydt gelaaten; te gering by den vyandt, om zyn woordt te doen naakoomen.

‘T was echter zoo veel uitstels gewonnen, dat inmiddels eenighe burghers van Vlissinge gevangen werden, en hy daaraan gewisselt’ (afb. 9).

Dat Hooft – zelf ook afkomstig uit een vooraanstaand Amsterdams koopmansgeslacht – van deze anekdote op de hoogte was, evenals van talrijke andere, vaak zeer persoonlijke details kwam doordat deze Jacob de Rijk, ‘Hopman en Admiraal van Veere’, was gehuwd met Hoofts achternicht.

Dircks schoonmoeder Ma(r)ijcken Huychdr. Spierinck stamde af van, volgens de schrijfwijze op diens Arnemuidense grafzerk, ‘Hughe Spierinck van Alsburch’ (overl. Arnemuiden 23 september 1517).⁶ De Spiering(h) van Aalburg-familie stamde af van de heren van Heusden, bezat kasteel Crajenvelt te Aalburg en bekleedde eeuwenlang belangrijke bestuurlijke posities in Heusden en de omliggende regio. Qua milieu is de familie vergelijkbaar met de Plettenbergs:

11. WAPENS VAN DER GRACHT EN SPIERING (VAN AALBURG), DETAIL UIT VAN DELENS *KERKINTERIEUR*, 1628, AFB. 10

een geslacht met adellijke pretenties. In 1628 schilderde Dirck een kerkinterieur met centraal een grote (gefantaseerde) graftombe met de wapens van zijn schoonouders: Van der Gracht (in zilver een lage rode keper vergezeld van drie zwarte merletten) en Spierinck/Spiering van Aalburg (in zwart een gouden wiel met spaken) (afb. 11). Of Maijke nog banden had met Heusden is onbekend, maar valt niet uit te sluiten.⁷ Voor de vraag of dit een rol speelde bij Dircks komst naar Zeeland geldt hetzelfde. Maar feit is dat Dirck zijn leven lang op de een of andere manier verbonden lijkt te zijn gebleven met de regio rond Heusden.⁸

Van Delen lijkt dus door zijn huwelijk in het (bestuurlijke) zadel te zijn geholpen. Veelzeggend is dat hij zijn eerste zoon, Pieter, niet naar zijn vader maar naar zijn schoonvader vernoemde. Wanneer hij in 1628 tweede burgemeester wordt, neemt hij die rol over van Wouter Nachtegael (Dordrecht 1563 - 1638 Arnemuiden), wiens zuster Maria was gehuwd

12. WAPENS VAN AELBRECHT VAN DER GRACHT EN SUSANNA BECKER, DETAIL UIT VAN DELENS *PALEISHOF*, 1627, AFB. 40

met C(o)rrijn Aelbrechtsz. van der Gracht, koopman en broer van Dircks schoonvader.⁹ Later zal Dirck deze Wouter Nachtegael ook opvolgen in diens vaste functie van tollenaar en licentmeester. Susanna van der Gracht, de dochter van genoemde Corijn en Maria Nachtegael, huwde met Stephen Becker, bewindhebber van de VOC en later burgemeester van Middelburg. Haar broer Aelbrecht van der Gracht huwde Stephens zuster Susanna Becker en voor hen schilderde Dirck in 1627 een paleisexterieur met hun beider familiewapens (afb. 12).

Ook buiten de directe familiekring behoorden vooraanstaande vroedschaps- en koopmansgeslachten tot Dircks relaties en cliëntèle, te beginnen met Anthoni Huberti, getuige bij de doop van zoon Pieter in 1626. Dat zou de vriend van Hooft en Vondel en lid van de Muiderkring Anthonis Jansz. Huberti/(de) Hu(y)bert (Zierikzee 1583 - 1644 Leiden) kunnen zijn geweest.¹⁰ Anthonis was geboren in Zierikzee en werd er, na zijn studie in Leiden, raad, schepen, stadsadvocaat en overdeken van het schildersgilde. In 1624 had hij een zeer populaire bundel psalmberijmingen uitgegeven, waarvan ook Van Delen een exemplaar bezat. Maar Anthonis was reeds in 1622 via Amsterdam naar Leiden vertrokken, wat het aannemelijker maakt dat niet hij maar zijn neef en naamgenoot uit Middelburg bij de doop was betrokken. Deze Anthonis Anthonisz. de Huybert (Zierikzee 1585 - 1630 Middelburg) was een vermogend koopman, zonder literaire pretenties voor zover wij weten, maar als schrale troost kan gelden dat hij in 1623 het

40. DIRCK VAN DELEN, *PALEISHOF MET DE WAPENS VAN AELBRECHT VAN DER GRACHT EN SUSANNA BECKER*, 1627. LONDEN, KUNSTHANDEL RAFAEL VALLS

61. DIRCK VAN DELEN, *PROTESTANTS KERKINTERIEUR MET DOOPPROCESSIE*, 1629. RICHMOND, JOHNNY VAN HAEFTEN LTD. OLD MASTERS ART GALLERY

62. DIRCK VAN DELEN, *KATHOLIEK KERKINTERIEUR MET DOOPPROCESSIE*, CA. 1630. ANTWERPEN, THE PHOEBUS FOUNDATION

63. DIRCK VAN DELEN, *PROTESTANTS KERKINTERIEUR MET DOOPPROCESSIE*, CA. 1631. PARTICULIERE COLLECTIE, MET DANK AAN JOHNNY VAN HAEFTEN LTD

katholiek kan zijn. Een *Protestants kerkinterieur met doopprocessie* uit 1629 heeft weer de renaissanceistische voorhal, maar ditmaal geen transeptachtige dwarsruimte over de volle breedte direct daarachter [afb. 61]. Aan de rechterzijde sluiten namelijk de eerste twee traveeën van het schip aan op de voorhal, al is onduidelijk hoe. Bovendien hebben deze eerste traveeën geen linkerzijde, zodat het buiten beeld zijnde gewelf nergens kan worden opgevangen.

In de volgende jaren schildert Van Delen meerdere kerkinterieurs met doopprocessies, sommige katholiek [afb. 62] en sommige protestant [afb. 63]. Bij iedere volgende versie wordt het interieur wat hoger en weidser. Een enkele maal kiest Van Delen voor een beperktere blik in een kerk, zoals in het *Kerkinterieur met koninklijke graftombe* van 1629 [afb. 64]. Mogelijk is de tombe van Rudolf II bedoeld. Op de tombe liggen meerdere met de

habsburgers geassocieerde kronen en op het doodskleed staan de vuurslag en het andreas-kruis van de Orde van het Gulden Vlies.

64. DIRCK VAN DELEN, *KERKINTERIEUR MET KONINKLIJKE GRAFTOMBE*, 1629. PARTICULIERE COLLECTIE, MET DANK AAN JOHNNY VAN HAEFTEN LTD

COLOFON

Dirck van Delen, een Zeeuwse meester uit de Gouden Eeuw verschijnt ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in Stadhuismuseum Zierikzee, van 18 januari t/m 17 november 2024

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
i.s.m. Stadhuismuseum Zierikzee
info@stadhuismuseum.nl
www.stadhuismuseum.nl

Tekst en beeldredactie

Bernard M. Vermet

Redactie

Inge Bogers-Schipper, Albert Scheffers

Basislay-out

Marinka Reuten, Amsterdam

Opmaak

WBOOKS

© 2024 WBOOKS

Zwolle / Bernard M. Vermet /
Stadhuismuseum Zierikzee
Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand,
of openbaar gemaakt, in enige vorm
of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of op enige andere wijze,
zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd
de rechten met betrekking tot de
illustraties volgens de wettelijke
bepalingen te regelen. Degenen die
desondanks menen zekere rechten
te kunnen doen gelden, kunnen zich
alsnog tot de uitgever wenden.

ISBN 978 94 625 8606 2
NUR 640, 693

Boek en tentoonstelling zijn mede
mogelijk gemaakt door Cultuurfonds
Zeelandia, Familiefonds Hurgronje,
Hoogsteder Museum Stichting en
twee sponsors die anoniem wensen
te blijven.

Eerder verschenen in deze reeks:

De architectuurschilderkunst is een van de zelfstandige genres die zich aan het einde van de zestiende eeuw in de Nederlanden ontwikkelden. Het is een relatief klein genre gebleven, niet in de laatste plaats omdat het schilderen arbeidsintensief was. Kwalitatief goede architectuurschilderijen waren daarom ook relatief kostbaar.

Doordat 'realisme' lang een kernbegrip was in de beschrijving en waardering van de Nederlandse schilderkunst hebben schilders van fantasiearchitectuur als Bartholomeus van Bassen en Dirck van Delen het in aandacht altijd moeten afleggen tegen de collega's die bestaande kerkinterieurs uitbeeldden.

In deze zesde publicatie in de reeks Zeeuwse meesters uit de Gouden Eeuw, uitgegeven bij de gelijknamige tentoonstellingen in het Stadhuismuseum Zierikzee, staat het leven en werk van Dirck van Delen (1604/'05-1671) centraal. In de literatuur neemt Van Delen een bescheiden plaats in. Slechts één grote studie is tot nu toe over hem verschenen en die is alleen als fotokopie beschikbaar.

Bernard M. Vermet (1955) studeerde kunstgeschiedenis te Leiden (1976-1983), waar hij afstudeerde op een scriptie over Dirck van Delen. Hij werkte onder meer bij de Dienst Verspreide Rijkscollecties (1983/'84), was conservator Oude Kunst in het Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch (1985-1996) en initiator, coördinator en een van de auteurs van de Jheronimus Bosch-tentoonstelling in Museum Boijmans Van Beuningen (1997-2001). Vanaf 1996 is hij als kunsthistoricus/wetenschappelijk medewerker betrokken bij de Stichting Cultuur Inventarisatie te Amsterdam.

Vermet geldt nationaal én internationaal als belangrijk specialist op het gebied van Noord- en Zuid-Nederlandse architectuurschilderkunst.

DIRCK VAN DELEN, *BINNENPLAATS VAN EEN PALEIS MET OBELISK*, GESIGNEERD [RECHTSONDER OP DE BASIS VAN DE ZUIL] D. V. DELEN 1636, OLIEVERF OP PANEEL, 54 X 70 CM, PARTICULIERE COLLECTIE, DOOR BEMIDDELING VAN DE HOOGSTEDER MUSEUM STICHTING